

Роль професійно-психологічних позицій та особистісних особливостей у професійній діяльності педагога

Ж.В. Севастьянова
аспірант,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Науковий керівник
І.В. Сингаївська,
кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті здійснено аналіз досліджень із різних аспектів проблеми професійного та особистісного становлення педагога, окреслено загальні риси особистості вчителя; представлено результати дослідження професійної спрямованості та психологічних характеристик структури особистості педагога.

В статье осуществлен анализ исследований различных аспектов проблемы профессионального и личностного становления педагога; определены общие черты личности учителя; представлены результаты исследования профессиональной направленности и психологических характеристик структуры личности педагога.

In the article the author analyses the researches on different aspects concerning the formation of professionalism and personality of teachers; outlines the general features of personality of teachers; the results of the research aiming to identify the professional orientation and psychological characteristics of the structure of the personality of teachers are presented.

Ключові слова: аспекти педагогічної діяльності, моноспрямованість, поліспрямованість, професійна спрямованість, спеціальні якості, характеристики особистості.

Постановка проблеми

Вагому роль освітніх організацій у економічному та соціальному розвитку сучасного суспільства неможливо переоцінити. Оскільки діяльність закладів освіти спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, вона істотно відрізняється від діяльності інших організацій. Так, Л.М. Карамушка зауважує, що «кінцевим «продуктом» функціонування освітньої організації... є «живий» об'єкт, особистість – соціальна істота, яка включена в суспільні відносини і є суб'єктом цих відносин» [1]. Специфіка та особливості, властиві лише педагогічній діяльності, характерний образ мислення, загострене почуття відповідальності та обов'язку представників цієї професії та рівень психофізіологічної напруженості обумовлюють її унікальність і складність.

Зобов'язання, покладені на педагогічних і науково-педагогічних працівників державою, вимагають постійного підвищення професійного рівня, педагогічної май-

стерності, наукової кваліфікації, а також забезпечення високого рівня викладання дисциплін і дотримання норм педагогічної етики та моралі. Успішність діяльності освітньої організації значною мірою залежить від професіоналізму її працівників, їхнього прагнення до вдосконалення та розвитку. Цей особливий вид діяльності передбачає передавання професійних знань, умінь і підготовку молодого покоління до виконання професійно-функціональних ролей.

Таким чином, актуальною проблемою психологічної науки є питання професійної вмотивованості педагога, що передбачає розгляд низки аспектів, зокрема прагнення педагога до професійного вдосконалення та розвитку, і його професійна спрямованість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз психологічних і педагогічних літературних джерел показав, що багатьма вітчизняними та закордонними вченими здійснювалися численні дослідження різ-

них аспектів проблеми професійного та особистісного становлення педагога. Так, ученими розглядалися особливості педагога (Ф.П. Гоноболін, Б.С. Братусь, Г.О. Балл, Е.Ф. Зеєр, С.О. Клімов, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, А.О. Реан, Е.І. Рогов та інші); досліджувалося питання творчого потенціалу особистості вчителя (Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська та інші); професійно значущих особистісних якостей педагога (Л.М. Мітіна та інші); вивчалася проблема професійної підготовки, розвитку та професійного вдосконалення педагога (С.П. Безносів, С.Г. Вершловський, Л.М. Карамушка, В.А. Семиченко, С.О. Сисоєва, В.О. Сластьонін та інші).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на існування величезної кількості критеріїв і підстав типізації педагогів, наявність значної кількості наукових праць, присвячених різним аспектам проблеми мотивування педагогів, невирішеним залишається питання структури професійної мотивації, а також взаємозв'язку психологічних особливостей професійної мотивації та особистісних характеристик педагога.

Формулювання цілей статті

Метою статті є оцінка професійної спрямованості особисті педагога, розгляд і порівняння деяких аспектів педагогічної діяльності та характеристик особистості, що детермінують ступінь занурення вчителя у професію, його професійну спрямованість та можуть стати основою для розкриття суті професійної мотивації педагогів.

Вклад основного матеріалу дослідження

Педагогічна діяльність, яка дещо виокремлюється від інших професій, має соціальну та професійну спрямованість. Соціальна спрямованість, як і професійна, передбачає передання певних знань стосовно виконання певних соціальних і професійних ролей у суспільстві.

Згідно з описом психологічних характеристик типів професіоналів Е.О. Клімова,

педагогічний фах відноситься до типу професій, предметом діяльності яких є інша людина [2]. Проте, слушно зауважити, що головна відмінність педагогічної діяльності від інших професій типу «людина – людина» полягає в тому, що вона одночасно відноситься як до класу професій, що перетворюють, так і до класу професій, що управляють. Виконуючи головне завдання своєї діяльності, спрямоване на становлення та перетворення особистості, педагог покликаний управляти процесом її інтелектуального, емоційного та фізичного розвитку, процесом формування її світогляду. Ми погоджуємося з думкою В.О. Сластьоніна [6], що вчитель, як керівник, повинен добре знати й уявляти діяльність людей, які навчаються і процесом розвитку яких він керує. Окрім того, професія цього типу завжди вимагає спеціальних знань, умінь і навичок у певній сфері. Отже, професійна діяльність педагога включає людинознавчу і спеціальну підготовку та має гуманістичний, колективний і творчий характер.

Розглядаючи педагогічну діяльність як процес управління, учені називають процес міжособистісної взаємодії одним із головних компонентів змісту педагогічної діяльності [7]. Особливості педагогічної взаємодії зумовлені тим, що об'єкти виховання є одночасно й суб'єктами цього процесу. Педагог, виконуючи педагогічне завдання, виступає суб'єктом діяльності. Проте, як об'єкт, він зазнає виховних впливів у процесі взаємодії та самовдосконалюється. За Н.В. Кузьміною [3], педагогічна система складається з п'яти структурних компонентів: суб'єкт та об'єкт педагогічного впливу, предмет їхньої спільної діяльності, мета та засоби педагогічної комунікації. Отже, педагог, як і вихованець, учень, студент, виступаючи як об'єктом, так і суб'єктом педагогічного процесу, є важливим компонентом освітньої системи, відсутність якого унеможливує її існування, та не може бути виражений через інший елемент або сукупність елементів. Згідно з А.К. Марковою, професійні психологічні та педагогічні знання, професій-

ні педагогічні уміння, професійні психологічні позиції, установки, яких вимагає професія, та особистісні особливості, що забезпечують опанування професійними знаннями й уміннями, становлять оригінальну концепцію педагогічної діяльності [4].

Педагогічна професія також вимагає від суб'єкта діяльності визначення чіткої соціальної позиції. Ідеться, з одного боку, про вимоги, очікування і можливості, які пред'являє та надає педагогові суспільство, а з іншого боку – про потяги, переживання, мотиви та цілі людини, її ціннісні орієнтації, світогляд, ідеали. До того ж, соціальна позиція – це певне місце педагога в системі управлінських відносин, що обумовлене характером професійної кваліфікації індивіда та функціональними обов'язками [6; 1].

На нашу думку, загальні та спеціальні здібності педагога є одним із факторів, що обумовлюють формування особистості як професіонала, його професійну поведінку та її спрямованість. Саме спеціальні здібності, у поєднанні з загальними, як система спеціальних якостей та індивідуально-психологічних особливостей особистості, дає змогу працівникові досягати високих результатів у професійній діяльності. Психологи та педагоги, досліджуючи професіограму вчителя, виділили велику кількість педагогічних здібностей. У цілому, до найважливіших якостей можна віднести такі здібності педагога:

- педагогічна спостережливість;
- педагогічна увага;
- педагогічне мислення;
- педагогічний такт;
- вимогливість;
- організаторські здібності;
- ясність і переконливість мовлення тощо.

Згідно з дослідженнями Н.В. Кузьміної, сформованість гностичних, проєктивних, конструктивних, комунікативних та організаторських здібностей на високому рівні забезпечує саморозвиток педагогів [3], що є одним із компонентів процесу професійного розвитку.

Базуючись на своїх дослідженнях, Л.М. Мітіна виділила три інтегральні харак-

теристики особистості та праці вчителя: спрямованість, компетентність і гнучкість. Водночас, дослідник зауважує, що ці компоненти обумовлюють ефективність праці та професійний розвиток учителя, хоча за своєю суттю є характеристиками особистості суб'єкта життєдіяльності. Професійний же розвиток розуміється вченим як динамічний і безперервний процес самопроекування своєї особистості [5].

Слід зазначити, що важливою умовою підвищення педагогом професійного рівня є оволодіння навичками самоорганізації та самоуправління, здатність до рефлексії. Процес формування професійно значущих якостей передбачає розуміння індивідом особливостей своєї особистості, уміння ставити завдання щодо саморозвитку та самоосвіти та знаходити засоби для вирішення цих завдань [9].

Зарубіжні вчені, досліджуючи професійну педагогічну діяльність, наголошують, що особистість учителя є одним із факторів, що визначають його професійний успіх. Так, толерантність і терпимість, гнучкість, широкий кругозір, почуття гумору, уміння підтримати та заохотити, а також демократичний тип особистості сприяють емоційно-позитивному ставленню учнів до вчителя.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що особистісні фактори та якості педагога мають певний вплив на професійну діяльність. Окрім того, можна припустити, що характерні риси особистості освітянина стають спонукальною силою, чи то мотивом, до певних професійних дій задля максимальної реалізації особою своїх можливостей. Прагнучи до успіху, педагоги знаходять себе саме в тих сферах педагогічної діяльності, які вимагають певних особливостей структури їхньої особистості.

Для діагностування найбільш значущих для вчителів аспектів різних сфер педагогічної діяльності нами було проведено дослідження за допомогою методики «Оцінка професійної спрямованості особистості вчителя» [8]. Ця методика дає змогу виявити та оцінити ступінь значущості для

вчителів таких аспектів педагогічної діяльності, як схильність до організаторської діяльності, спрямованість на предмет, значущість потреби у спілкуванні, схваленні та інтелігентності поведінки. Згідно зі шкалою результатів можна говорити про те, що аспект є яскраво вираженим, якщо кількість отриманих балів – більше семи. Спрямованість вважається недостатньо розвинутою при результаті нижче трьох балів.

До цільової групи нашого опитування увійшло 110 професійно активних викладачів із різних регіонів України та міста Києва, які регулярно підвищують свою кваліфікацію, відвідуючи професійні заходи та тренінги. Беручи до уваги те, що кожен із аспектів передбачає певні якості структури особистості, ми зосередилися на найбільш виражених якостях, тобто показниках від семи та вище балів, при цьому максимально можлива кількість балів – десять. Отже, метою анкетування було визначити професійну спрямованість особистості педагогів, а, відтак, і домінуючі характеристики структури їхньої особистості.

Результати анкетування показали, що у 81% суб'єктів опитування виявлено показники вище семи балів із різних аспектів професійної діяльності. Це свідчить про те, що більшість педагогів має яскраво виражену професійну спрямованість особистості. До того ж, хоча показники 19% опитаних менше семи, вони не перетинають межу нижче трьох балів одночасно з усіх п'яти аспектів. Отже, більшою чи меншою мірою професійна спрямованість особистості в тій чи іншій сфері розвинута в усіх опитаних педагогів (рис. 1).

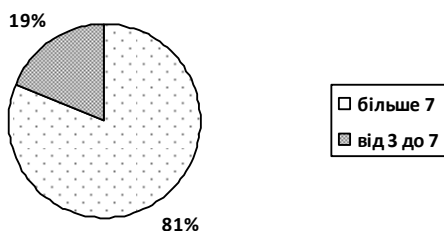

Рис. 1. Співвідношення розвинутої та яскраво вираженої професійної спрямованості особистості

Отримані результати опитування респондентів із яскраво вираженим фактором професійної спрямованості особистості можна поділити на дві групи. Аналіз даних показав, що у 45% спостерігається моноспрямованість, тобто спрямованість лише на один аспект із п'яти запропонованих у анкеті. Відповідно, результати 55% педагогів можна інтерпретувати як поліспрямованість (рис. 2).

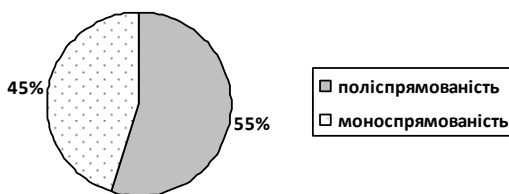

Рис. 2. Поліспрямованість та моноспрямованість особистості педагога

На основі проведеного аналізу групи з моноспрямованістю можна зазначити, що домінуючим аспектом професійної сфери для цієї групи, а саме для 43% опитаних (рис. 3), є значущість інтелігентності поведінки. Вони характеризуються високим загальним рівнем культури, інтелекту та моральністю. Педагог-«інтелігент» відрізняється своєю принциповістю та духовністю. Це дало нам змогу зробити припущення, що для більшості опитаних у цій групі спонукальним фактором до активної професійної діяльності є потреба саме у високоінтелектуальній просвітницькій роботі, дотриманні норм моральності та почутті свободи.

Високий ступінь значущості потреби у схваленні визначено у 30% респондентів групи з моноспрямованістю (рис. 3). На нашу думку, це може свідчити про те, що спонукальною силою в цьому разі виступає прагнення отримати схвалення оточуючих (колег, професіоналів, керівництва), що істотно впливає на активність професійної поведінки особи.

Схильність до організаторської діяльності та потреба у спілкуванні значущими є для 15% і 12% опитаних відповідно (рис. 3). Вимогливість, організованість та енергійність дає змогу педагогам-«органі-

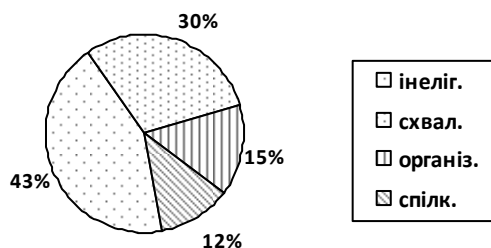

Рис. 3. Яскраво виражені аспекти професійної сфери у групі з моноспрямованістю

заторам» прагнути лідерства та ділового співробітництва в колективі. Особистість педагога з потребою у спілкуванні характеризується екстравертованістю, товариськістю та низьким рівнем конфліктності. Ми вважаємо, що саме прагнення пошуку спільного та сумісного спонукає педагога-«комунікатора» до активної професійної діяльності. Слід зауважити, що для педагогів із моноспрямованістю нульову значущість має аспект спрямованості на предмет.

Розглянемо групу з поліспрямованістю. Отже, згідно з результатами у 59% опитаних виявлено розвиненість двох аспектів професійної спрямованості (рис. 4). Найпоширеніше поєднання (45%) має комбінація мотивації схвалення та інтелігентності поведінки.

У 39% респондентів групи поліспрямованості виявлено яскраво виражену комбінацію з трьох аспектів (рис. 4). Найпоширенішим (42,1%) є поєднання таких аспектів, як спрямованість на предмет, значущість мотивації схвалення та інтелігентності поведінки. Таким чином, серед трьох розвинених аспектів професійної

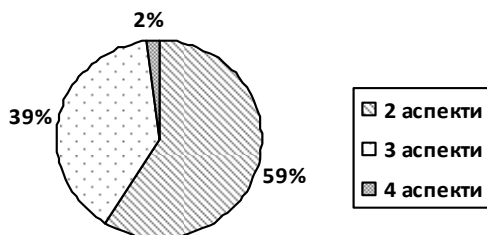

Рис. 4. Яскраво виражені аспекти професійної сфери у групі з поліспрямованістю

спрямованості особистості, комбінація з двох аспектів (значущість мотивації схвалення та інтелігентності поведінки) залишається незмінною, а третім є саме аспект спрямованості на предмет. Слід зазначити, що характерними рисами педагогів, спрямованих на предмет, вважається спостережливість, компетентність і прагнення до творчості.

Висновки

Отже, мотивація схвалення та значущість інтелігентності поведінки є найпоширенішими аспектами спрямованості професійної діяльності серед педагогів. Саме в межах цих аспектів визначається їх моно- та поліспрямованість. На нашу думку, характерні риси особистості з яскраво вираженою вищезазначеною професійною спрямованістю необхідно враховувати під час дослідження та розкриття суті професійної мотивації педагогів. Окрім того, варто ґрунтовно вивчити взаємозв'язок певних рис особистості з зовнішньою та внутрішньою мотивацією, а також чи можуть вони виступати мотивом або спонукальною силою особистості до активних професійних дій задля задоволення своїх потреб шляхом реалізації власних можливостей.

Список використаних джерел

1. Карамушка Л.М. Психологія управління : Навчальний посібник / Л. М. Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 117 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионала / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя : Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М. : Академия, 2004. – 320 с.

6. Педагогика : Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов ; Под. ред. В.А. Сластенина. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
7. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – С.-Пб. : Питер, 1999. – 416 с. : (Серия «Мастера психологии»).
8. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования : Пособие для школьных психологов по работе с учителем и педагогическим коллективом / Е.И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 496 с.
9. Сич В.М. Соціально-психологічні особливості мотивації професійного вдосконалення спеціалістів відділів освіти : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05/ В. М. Сич. – К., 2005. – 307 с.